

*Predrag Bejaković**

Alica Wertheimer-Baletić
DEMOGRAFSKA TEORIJA, RAZVOJ STANOVNIŠTVA
HRVATSKE I POPULACIJSKA POLITIKA
(IZBOR RADOVA),
Meridijani, Samobor, 2017., 592 stranice

Hrvatska nažalost nema mnogo ekonomskih stručnjaka svjetskog glasa. Jedna od rijetkih iznimaka takvog glasa je uvažena akademkinja Alica Wertheimer-Baletić koja se u međunarodnim razmjerima ističe kvalitetom svojih radova o demografiji. Akademkinja Wertheimer-Baletić autorica je brojnih knjiga, monografija, članaka, studija, priloga u zbornicima, referata kao i brojnih stručnih radova. Dobila je mnogobrojne domaće i međunarodne nagrade i pohvale. Članica je svjetskih demografskih udruženja te brojnih redakcija i savjeta časopisa. Izdavačka kuća *Meridijani* iz Samobora objavila je 2017. izbor radova akademkinje Wertheimer-Baletić pod naslovom „Demografska teorija, razvoj stanovništva Hrvatske i populacijska politika“.

Publikacija sadrži 26 priloga nastalih od kraja 1960-tih do danas posvećenim različitim demografskim pitanjima. Prilozi sadržani u publikaciji pokazuju izuzetnu složenost demografskih kretanja i problema vezanih uz brojnost, strukturu obilježja stanovništva na našem području. Njihova analiza zahtijeva izuzetno znanje te sposobnost pronicanja i povezivanja mnogih odrednica i okolnosti na koje su utjecali mnogobrojni domaći i međunarodni povijesni, politički, gospodarski i društveni čimbenici koji su uvjetovali depopulaciju i starenje stanovništva Hrvatske.

* Dr. sc. P. Bejaković, znanstveni savjetnik u trajnom zvanju, Institut za javne financije, Zagreb (E-mail: predrag.bejakovic@ijf.hr).

U kraćem predgovoru autorica pojašnjava kako nije željela dopunjavati ili aktualizirati stare tekstove koji su ranije objavljivani u različitim znanstvenim časopisima i knjigama nego je nastojala pokazati stanje demografske znanosti i aktualne probleme koji su je okupirali u to doba. Wertheimer-Baletić je i tada vrlo argumentirano upozoravala na nedovoljnu društvenu pozornost koja se posvećuje pitanjima stanovništva.

Knjiga se sastoji od dvije veće cjeline. Pet priloga u prvom dijelu knjige posvećeno je demografskoj teoriji koja je polazište za uspješna znanstvena istraživanja. U razmatranju brojnosti i strukture te kretanja stanovništva, demografija je povezana s mnogim znanstvenim područjima, pogotovo političkom analizom, sociologijom, geografijom, statistikom, povijesti i ekonomijom. Danas se u suvremenoj demografiji očituje snažan pomak od pretežno kvantitativnog-deskriptivnog razmatranja demografskih promjena ka analizi uzroka ponašanja pojedinih demografskih pojava. Pred demografima ostaju složeni zadatci razmatranja i predlaganja mjera za ublažavanje posljedica smanjivanja brojnosti stanovništva i/ili njegovog starenja, u čemu su im od velike pomoći interdisciplinarni pristupi i metode s ugrađenim demografskim komponentama.

Populacijska politika i politika radne snage predmet su drugog priloga u kojem autorica ukazuje na potrebu koordinirane aktivnosti kod mjera populacijske politike i mjera zapošljavanja. Iako je riječ o tekstu iz davne 1974. godine, izlaganja su vrlo aktualna i danas, i to ponajviše *sa stanovišta minimizacije ekonomskih i socijalnih gubitaka koji mogu nastati ako se demografski razvitak, a time i dugoročno gledano kretanje radne snage, prepusti spontanim stihijnim kretanjima* (str 33). Stoga Wertheimer-Baletić naglašava kako bi politika radne snage morala biti aktivni dio populacijske politike te je potrebno kod njezinog oblikovanja imati na umu njezin međusobni utjecaj i povezanost s populacijskim kretanjima.

Tema trećeg priloga demografska post-tranzicijska etapa podrazumijeva niske i uravnotežene stope nataliteta i mortaliteta čiji je rezultat niski ili nulti prirodni prirast. U ocjeni daljnjih kretanja Wertheimer-Baletić ističe kako je stopa nataliteta (koja u većini zemalja ima tendenciju smanjivanja) najvažnija odrednica budućeg prirodnog kretanja stanovništva. Pritom dosadašnja demografska istraživanja nisu jednoznačno utvrdila koja je to razina gospodarskog razvoja na kojoj se počinju bilježiti negativne vrijednosti prirodnog kretanja stanovništva, iako na to bez sumnje utječu mnogobrojni specifični društvenim povijesni, gospodarski i drugi čimbenici.

Sličnosti i razlike s etapom ranije demografske tranzicije te podudarnost druge demografske tranzicije s post-tranzicijskom etapom u razvoju stanovništva predmet su četvrtog priloga. Autorica nastoji odgovoriti na temeljno pitanje koje se u tim razmatranjima postavlja: može li se pomoću empirijskog istraživanja i znanstvenog razmatranja spomenuta demografska tranzicija smatrati posebnom,

novom etapom u razvoju stanovništva ili je ona samo drugi naziv za post-tranzicijsku etapu kao razdoblje nakon prve demografske tranzicije. Nakon provedene analize, Wertheimer-Baletić zaključuje kako druga demografska tranzicija predstavlja nastavak trenda smanjivanja nataliteta zabilježenog u prethodnom razdoblju, a koji obilježava suvremeno post-industrijsko društvo.

Sve promjene i poremećaji u demografskom razvoju (kretanju broja stanovnika, prirodnom kretanju, migracijskim i demografskim trendovima) odrazit će se na dinamiku i smjer društveno-gospodarskog razvoja. Istodobno, promjene intenziteta i strukturalnih značajki gospodarskog razvoja u značajnoj će mjeri odrediti daljnje tendencije u razvoju stanovništva, posebice s obzirom na vrlo aktualni problem demografskog starenja kojem je posvećen posljednji prilog u ovom dijelu knjige. Demografsko starenje treba razlikovati od biološkog starenja i prije svega podrazumijeva povećanje udjela stanovništva starijeg od 65 godina života u ukupnoj populaciji. Navedena pojava je svjetski proces koji se očituje čak i u zemljama u razvoju, a uzrokovan je produženjem očekivanog trajanja života i smanjivanjem broja novorođenih. Ta pojava ima vrlo snažan utjecaj na gospodarski razvoj, javne rashode (ponajviše povećana izdvajanja za mirovine i zdravstvenu zaštitu) te zahtijeva kombinirano korištenje dobara javnog i privatnog sektora kao načina za rješavanje posljedica spomenutog procesa.

Drugi dio knjige izlaže kretanja broja i strukture stanovništva od 1953. do danas i sastoji se od dvije cjeline. U prvoj cjelini u sedam priloga sadržani su radovi objavljeni do 1990. godine, dok je 14 radova u drugoj cjelini autorica napisala nakon 1990. godine. U radu iz 1971. godine o tendencijama kretanja stanovništva Hrvatske, Wertheimer-Baletić ističe širenje procesa depopulacije koji je sredinom 1960-ih zahvatio veći broj općina u Hrvatskoj. Najslabiji porast stanovništva bilježila je Primorsko-lička regija, pri čemu je posebno loše bilo u Lici gdje je bio zabilježen proces ubrzanog smanjivanja broja stanovnika. To je u značajnoj mjeri posljedica različite dosegnute razine i tempa gospodarskog razvoja, stoga se stanovništvo preseljava u razvijenija područja zemlje ili odlazi u inozemstvo gdje su mnogo veće mogućnosti zapošljavanja i zarade. To u značajnoj mjeri pojačava negativne učinke opadajuće stope nataliteta i nepovoljne dobne strukture stanovništva što sve uvjetuje slabljenje unutarnje vitalne snage stanovništva, čije će se djelovanje u potpunosti očitovati za nekoliko desetljeća. Zato je autorica već tada upozorila na važnost i potrebu hitnog donošenja učinkovitih sveobuhvatnih demografskih mjera, čija je provedba ipak izostala.

Približno u isto doba nastao je i autoričin tekst o demografskim odrednicama dinamike radne snage u Hrvatskoj, Wertheimer-Baletić upozorava na negativna prirodna (smanjeni natalitet) i mehanička kretanja (veliko iseljavanje) što je izravno utjecalo na promjene u dobno-spolnoj strukturi stanovništva čije će se značenje u potpunosti osjetiti tek krajem prošlog stoljeća. Autorica u tekstu veliku pozor-

nost posvećuje demografskom i društvenom značenju privremenog zapošljavanja u inozemstvu, pri čemu podsjeća kako značajan dio tih radnika ustvari ostaje za stalno u inozemstvu te se time pojačavaju ionako nepovoljni demografski trendovi u Hrvatskoj. Wertheimer-Baletić naglašava kako je stanje time ozbiljnije što se kretanja u pogledu odliva ne mogu zaustaviti i može se sa sigurnošću očekivati nastavak iseljavanja.

U prilogu o demografskim implikacijama zapošljavanja u inozemstvu, Wertheimer-Baletić piše kako odliv radne snage dobne skupine 20-45 godina djeluje izravno odmah na poremećaje u dobno-spolnoj strukturi stanovništva stvaranjem broičano manjih naraštaja i istodobnim uvjetovanjem nastanka *viškova* žena jer u inozemstvo ponajviše odlaze muškarci. Posve je razumljivo kako emigracija u niskonatalitetnim područjima ima pogotovo nepovoljne učinke, ne samo s demografskog stajališta nego i za gospodarstvo koje ti radnici napuštaju, gubitak sredstava uloženi u njihovo školovanje. Ujedno to znači neiskorištavanje vlastitih kvalitetnih radnih potencijala nužnih za ubrzani gospodarski rast i razvoj. Tako se još više pojačava jaz u gospodarskoj razvijenosti koji dodatno potiče na iseljavanje i traženje posla u inozemstvu.

Sljedeća dva priloga u knjizi govore o stanju i tendencijama ekonomski aktivnog stanovništva Hrvatske, odnosno o odrednicama ekonomske aktivnosti kod nas. Ekonomska aktivnosti ovisi o većem broju demografskih i društveno-ekonomskih čimbenika koji su većinom vezani uz razinu gospodarske razvijenosti. Opću aktivnost stanovništva određuju demografske (obujam i struktura ukupnog stanovništva i radnog kontingenta) i ekonomsko-socijalne determinante (granska struktura gospodarstva i ekonomska struktura stanovništva, postojeća potražnja za radnicima, trajanje općeg obaveznog školovanja, zakonsko određenje odgoja i obrazovanja, radno zakonodavstvo te ostali činioci: opći uvjeti rada, diskriminacija prilikom zapošljavanja, tradicije i običaji u pogledu školovanja i zapošljavanja žena). Pritom se proces formiranja ekonomski aktivnog stanovništva značajno razlikuje u pojedinim društvima i od jedne povijesne epohe do druge. Aktivno je stanovništvo bitno za analiza ukupnog stanovništva kao proizvodnog čimbenika, tako da ono u velikoj mjeri određuje gospodarski rast, ali je i pod utjecajem samog stupnja gospodarskog razvoja. Stanovništvo u radnom kontingentu (od 15 do 64 godine života) u Hrvatskoj raslo je približno do 1970-ih godina brže od ukupnog porasta stanovništva. To je bila posljedica veće brojnosti generacija koje su u njega ulazile od onih koje su izlazile. Povećanje udjela radnog kontingenta u ukupnom stanovništvu znači relativno širenje osnovice formiranja radne snage i prema tome čini demografsku pretpostavku za veće stope ekonomske aktivnosti stanovništva. To je općenito uzevši povoljna tendencija, ali potrebno je istaknuti da unutar radnog kontingenta stanovništva nastaju promjene u dobnoj strukturi i to u pravcu njegova starenja. Iako su u povijesti glavninu radne snage činili muškarci, i u Hrvatskoj je sve veće značenje ženske radne snage čija je stopa aktivnosti zabi-

lježila porast s 33,4% u 1961. godini na 35,6% u 1981. Istodobno se stopa aktivnosti muškaraca smanjivala (sa 60,1% u 1961. godini na 55,6% u 1981.) te je porastao udio žena u aktivnom stanovništvu s 37,5% u 1961. na 41% u 1981. Značajno smanjivanje stope aktivnosti muškog stanovništva vrlo je nepovoljna tendencija jer je, na primjer, 1971. godine navedeno smanjivanje zabilježeno već kod muškaraca starijih od 35 godina života.

Niski fertilitet, aktivno stanovništvo i zaposlenost u Hrvatskoj predmet su izlaganja u kraćem prilogu objavljenom 1981. Kako su broj i struktura aktivnosti stanovništva najvažniji pokretački čimbenik razvoja proizvodnih snaga to je od presudne važnosti kod planiranja dugoročnog društveno gospodarskog razvoja posvetiti odgovarajuću pozornost promjenama u kretanju i strukturi aktivnog stanovništva. Wertheimer-Baletić ukazuje na očekivano starenje radnog kontingenta, koje se prema predviđanjima trebalo intenzivirati do 1990-ih. Tako je prema projekcijama u razmjerno kratkom razdoblju od 1975. do 2000. prosječna starost radnog kontingenta trebala porasti s 36,4 godine na 38,4 godine. Istodobno se u radnom kontingentu trebao povećati udio dobnih skupina preko 45 godine života, što također potvrđuje tendenciju njegovog demografskog starenja.

U domaćoj demografskoj literaturi i istraživanjima, tematika reprodukcije stanovništva prilično je zanemarena i znanstveno nedovoljno proučena pa je time vrijedniji sedmi priloga koji pokriva razdoblje do 1990. posvećen problemima reprodukcije stanovništva Hrvatske. Reprodukcijski okvir je temeljni okvir u kojem je potrebno razmatrati problematiku radnih resursa. Autorica ističe kako je reprodukcija stanovništva važna *sa stajališta budućeg obnavljanja generacija i sa stajališta postizanja skladnih odnosa unutar starosne strukture stanovništva* (str. 262-263). To je posebno vezano uz odnos između mladog stanovništva u radnoj dobi i staračkog kontingenta stanovništva. Stanovništvo Hrvatske obilježava niska razina stope reprodukcije i dugoročna tendencija njezinog opadanja. Hrvatska je već 1958. godine zabilježila neto stopu reprodukcije (pokazatelj obnavljanja ženskog stanovništva) ispod kritične vrijednosti 1,0 time da je ona kasnije i pala na 0,81 u 1970. godini. Zato Wertheimer-Baletić zaključuje kako populacijska politika treba biti usmjerena na ublažavanje i otklanjanje ograničavajućih čimbenika koji onemogućavaju ili otežavaju postizanje potrebne razine reprodukcije stanovništva.

Prvi od 14 priloga nastalih nakon 1990. istražuje demografske promjene i procese u Hrvatskoj od 1945. do 1990. Proces demografske tranzicije kod nas završio je približno krajem 1970-ih, a samo smanjivanje nataliteta ubrzano je brojnim i dugotrajnom vanjskim migracijama stanovništva i uvjetovao narušavanje dobne strukture. Tako se već od 1961. godine smanjuje broj mladih, a intenzivno povećava broj i udio starog stanovništva. Utjecaj ratnih zbivanja u Hrvatskoj početkom 1990-ih godina pojačao je ukupnu depopulaciju stanovništva. Tako je io-

nako nepovoljno demografsko pitanje dodatno zaoštreno te je ono postalo jedno od društvenih prioritetnih i dominantnih problema koje zahtijeva rješavanje u okviru ukupne razvojne politike. Bez sveobuhvatnog i učinkovitog populacijskog programa temeljenog na najsuvremenijim znanstvenim i političkim načelima u Hrvatskoj neće biti moguće zaustaviti pa čak niti ublažiti snažni proces depopulacije.

U radu o demoreprodukcijским procesima kod nas, Wertheimer-Baletić objašnjava kako je Hrvatska, nakon kraćeg razdoblja povećanja broja rođenih nakon Drugog svjetskog rada, zabilježila ubrzano smanjivanje nataliteta na što su utjecali specifični čimbenici, posebno odlazak na privremeni rad i ostanak u inozemstvu značajnog dijela stanovništva. Tako je 1980-ih usprkos osjetno niže razine gospodarskog razvoja, Hrvatska imala gotovo jednake stope nataliteta i totalnog fertiliteta (pokazatelj broj rođene djece po ženi u plodnom razdoblju života od 15 do 49 godine života) kao mnoge europske razvijene zemlje. Početkom 1990-ih zbog navedenih čimbenika i ratne agresije na Hrvatsku pojačani su depopulacijski procesi koji su još naglašeniji zbog ratom i tranzicijom uvjetovanim iseljavanjem stanovništva u inozemstvo. Tako se između 1985. i 1992. broj županija s prirodnim smanjenjem stanovništva povećao s 8 na 15, a u mnogim se županijama značajno povećalo navedeno smanjenje. Zbog narušene dobne strukture stanovništva, odnosno smanjenja broja mladih i žena u fertilnoj dobi, autorica zaključuje kako populacijska politika ne smije biti usmjerena samo na moguće preusmjeravanje smanjenja ukupnog broja stanovnika, nego i na postizanje uravnoteženog odnosa pojedinih dobnih skupina - posebno mladog i starog stanovništva, što je nužno za reprodukciju ukupnog stanovništva i onog u radnoj dobi.

U radu o dugoročnim demografskim procesima u Hrvatskoj - s obzirom na podatke popisa stanovništva iz 2001. godine - Wertheimer-Baletić razmatra značaj i obilježja ukupne i parcijalne depopulacije, prirodne promjene i migraciju kao njezine sastavnice, prostorni aspekt depopulacije, njezino širenje i neravnomjerni razmještaj stanovništva te njegovo starenje. Raniji nepovoljni demografski trendovi nastavili su se u međupopisnom razdoblju 1991.-2001. godine, a stanje se dodatno pogoršalo zbog Domovinskog rata, gospodarskih teškoća i činjenica kako Hrvatska nema potrebnu populacijsku politiku. S gospodarskog stanovišta posebno je važno istaknuti kako je brojčano sve manji priljev mladih naraštaja u radni kontingent, a odljev iz radne dobi je sve veći. Stoga je sve slabija reprodukcija radnog kontingenta koji se ubrzano smanjuje. U razdoblju od 1991. i 2001. godine u 18 od ukupno 21 županije zabilježeno je smanjenje ukupnog broja stanovnika, time da je depopulacija najviše izražena u Ličko-senjskoj županiji, koju slijede Sisačko-moslavačka, Šibensko-kninska, Karlovačka i Zadarska županija.

Wertheimer-Baletić ne posvećuje pozornost samo proteklim kretanjima broja i strukture stanovništva u Hrvatskoj nego u dva priloga razmatra buduća demografska kretanja do 2021. godine i njihove utjecaje. Projekcije su napravljene

na temelju raspoloživih dugoročnih demografskih trendova nataliteta, mortaliteta i prirodnog prirasta; uzimajući u obzir opća obilježja razvitka stanovništva Hrvatske koje je u post-tranzicijskoj etapi i na temelju očekivanih promjena dobne strukture stanovništva. Pritom su projekcija budućeg kretanja stanovništva i radne snage, napravljene bez utjecaja vanjskih migracija. Ukupno stanovništvo Hrvatske trebalo se smanjivati sa 4,8 milijuna u 1991. na 4,5 milijuna u 2021. Pored jakog smanjenja broja stanovnika još je nepovoljnija činjenica da će doći do daljnjeg pogoršanja dobnog sastava stanovništva. Usporedba dobnog spolnog sastava jasno pokazuje samnjenje gotovo za petinu dobnih skupina do 14 godina starosti i stanovništva u dobi 15-64 godine za više od 10 postotnih poena, dok se za četvrtinu očekuje povećanje stanovništva starijeg od 65 godina. Istodobno bi se broj žena u fertilnoj dobi trebao smanjiti za više od 15%. Osim nepovoljnih trendova ukupnog stanovništva i njegove strukture, Hrvatska je pred dvadeset godina u doba objavljivanja tog članka imala vrlo nezavidan odnos između broja aktivnih osiguranika i umirovljenika, koji je kasnije i pogoršan. Odnos broja aktivnih osiguranika i broja primatelja mirovine iznosio je 1983. godine 3,4 a 1993. godine pao je na 1,9. Takvo stanje bilo je pojačano i ranim odlaskom u mirovinu te je prosječna dob starosnih umirovljenika u Hrvatskoj 1993. iznosila 55 godina, a osoba u invalidskoj mirovini 49 godina. Pišući o demografskim odrednicama kretanja radne snage, autorica podsjeća kako se one mogu predvidjeti s razmjerno visokim stupnjem pouzdanosti zato što promjene u dobnog strukturi stanovništva i u pojedinoj etapi obilježava postupnost brojčanih promjena koje su posljedica određenog odnosa i promjena nataliteta i mortaliteta. Stoga autorica pobliže istražuje demografske odrednice kretanja radne snage u Hrvatskoj za razdoblje 1991-2021. godine uz pretpostavku tzv. ukupnog stanovništva. Autorica pozornost posvećuje dugoročnim obilježjima sastavnica prirodnog kretanja stanovništva, a nakon toga proučava obilježja promjena u dobnog strukturi ukupnog stanovništva i stanovništva u radno-sposobnoj dobi. Dugoročno smanjivanje nataliteta i prirodnog prirasta (koji je u 1990-im godinama postao negativan) uvjetovali su ubrzani proces starenja ukupnog stanovništva i njegovih pojedinih dobnih skupina. Pritom je posebno važno starenje radnog kontingenta uvjetovano smanjenim priljevom novih naraštaja u radnu dob uz istodobno povećavanje odljeva iz radne dobi.

Posebno je sada - krajem 2017. godine - u doba pojačanog nedostatka radnika u Hrvatskoj, zanimljiv tekst o demografskim rezervama radne snage. Hrvatska ima vrlo niske stope radne aktivnosti i zaposlenosti stanovništva, posebice mladih i starijih osoba, tako da su tu velike rezerve radne snage koje bi mogle biti značajan poticaj gospodarskog razvoja. Autorica je to već odavno uočila i upozoravala naglašavajući da je opća stopa aktivnosti muškaraca pala sa 60,1% u 1961. godini na 55,6% u 1981. godini, nju nije mogao kompenzirati istodobni blagi porast stope aktivnosti žena s 33,4% na 35,6%, tako da je opća stopa aktivnosti ukupnog stanovništva u navedenom razdoblju snižena s 46,2% na 45,2%. U svim zemljama je

stopa radne aktivnosti muškaraca veća od stope za žene, a uslijed gospodarskog razvoja te se razlike smanjuju. To je zabilježeno i u Hrvatskoj te dok je 1961. godine stopa aktivnosti muškaraca bila 1,8 puta veća od stope aktivnosti žena, dvadeset godina kasnije bila je veća 1,6 puta. Uslijed smanjivanja opće stope aktivnosti stanovništva, značajno je porasla stopa neaktivnosti za ukupno stanovništvo i ono u radnom kontingentu. Taj je porast bio mnogo naglašeniji kod muškaraca te je iznosio 69,0%, dok je kod žena zabilježen rast od samo 2%. Hrvatska je već duži niz godina područje niskog nataliteta, a uz razmjerno velike emigracije to dovodi do smanjivanja brojnosti priliva mladih u radnu dob, uz istodobni ubrzani proces starenje koji uvjetuje povećani odliv osoba iz te dobi. Stoga Wertheimer-Baletić opravdano zaključuje kako u takvim uvjetima i obilježjima stanovništva u radnoj dobi, problematika demografskim rezervama radne snage postaje posebno aktualna i važna.

U idućem prilogu iz 2001. godine, autorica razmatra specifična obilježja razvoja stanovništva Hrvatske tijekom 1990-ih s obzirom na depopulaciju i starenje stanovništva te očekivane promjene do 2050. godine. Posebno upozorava kako se već ranije zabilježeni neujednačeni regionalni raspored stanovništva Hrvatske još dodatno pogoršao uslijed ratnih zbivanja daljnjim pražnjenjem onih područja koja su bila slabo naseljena. *Stoga je današnja karakteristika prostornog razmještaja stanovnika Hrvatske znatno nepovoljnija nego što je bila u vrijeme popisa iz 1991. godine* (str. 394). Ujedno, u Hrvatskoj u procesu starenja stanovništva krajem 20. stoljeća dogodile su se radikalne promjene, prije svega u povećanju udjela staračkog stanovništva te je 15 županija imalo 15% i više stanovništva starijeg od 65 godina u ukupnom, dok je 1991. godine to imala samo jedna županija. Na temelju srednje varijante projekcija UN-a, autorica izlaže ocjenu budućeg kretanja stanovništva Hrvatske te pojašnjava kako se u prvoj polovici 21. stoljeća očekuje smanjenje broja stanovnika za oko 800 tisuća (odnosno 17,9%), dok će se još više smanjiti broj stanovnika u radnoj dobi i to za 872 tisuća ili 28,6%. Udio staračkog stanovništva (65+) trebao bi se povećati s oko 15% - koliko je iznosio početkom stoljeća - na više od 26% sredinom 21. stoljeća. Na temelju provedene analize lako je zaključiti kako proces ukupne depopulacije kod nas nije privremena pojava nego dugotrajni razorni demografski proces koji će dovesti do ubrzanog povećanja staračkog u ukupnom stanovništvu, što postaje ozbiljni ograničavajući čimbenik cjelokupnog gospodarskog i društvenog razvoja.

Wertheimer-Baletić u radu iz 2003. godine istražuje bitne odrednice reprodukcije stanovništva u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća. Autorica detaljnije proučava kretanje tri skupina odrednica: ukupan broj žena u fertilnoj dobi (15-49), dobnu strukturu fertilnoga ženskog stanovništva kao demografske determinante i specifične stope fertiliteta prema dobi. Prve dvije skupine su demografske odrednice reprodukcije jer su u najvećoj mjeri uvjetovane prirodnim kretanjem stanovništva. Na njih posredno utječu i drugi čimbenici, poput gospodarskih, društvenih

i političkih. Treća skupina su društvene odrednice povezanih gospodarskih, političkih, tradicionalnih i drugih čimbenika. Dok je između 1953.-1971. parcijalna depopulacija ženskog stanovništva bila pod utjecajem promjena u dobnoj strukturi fertilnog kontingenta i opadanja specifičnih stopa fertiliteta, u kasnijem razdoblju do 2001. godine sve tri skupine odrednica uzrokovale su opadajuću reprodukciju stanovništva. Stoga pred nositeljima političkih odluka i društvom u cjelini predstoji iznalaženje učinkovitih mjera za ublažavanje čimbenika koji u suvremenim uvjetima života i rada uzrokuju nizak i opadajući natalitet i fertilitet te sve manju reprodukciju stanovništva?

U iduća tri priloga autorica proučava značaj i djelovanje populacijske politike s obzirom na razvojne koncepte, odnosno u zemljama s post-tranzicijskim obilježjima kretanja stanovništva i u naprednim europskim zemljama. Demografske promjene djeluju na svako područje ljudske aktivnosti, a gospodarski razvoj povratno utječe na demografska kretanja. Obilježja reprodukcije stanovništva u prošlosti predstavljaju odrednice sadašnje i buduće reprodukcije stanovništva, a sâm dugoročni gospodarski razvoj ne može se uspješno predvidjeti i usmjeravati bez poznavanja i praćenja demografskih kretanja i njihovih obilježja. Tako je proces reprodukcije stanovništva važan sastavni dio ukupnog gospodarskog razvoja, s tim da je svijest o tome danas mnogo naglašenija u naprednim europskim zemljama. Zanimljivo je kako se pronatalitetna eksplicitna politika pojavila prvo sredinom 1960-ih u zemljama istočne i srednje Europe, približno desetljeće kasnije i u zapadnoeuropskim zemljama, a s izuzetkom Francuske gdje su aktivnosti i mjere populacijske politike započele znatno ranije. Wertheimer-Baletić detaljno pojašnjava mjere stimulativne populacijske politike u bivšim socijalističkim zemljama s ciljem povećanja nataliteta i naglašava kako je većina njih bila međusobno komplementarna i najčešće usmjerena na poboljšanje uvjeta za rad i reprodukciju zaposlenim ženama i mladim obiteljima. Populacijska politika u razvijenim europskim zemljama uglavnom je oblikovana i provođena kao odgovor na nepovoljnu demografsku situaciju prirodnog kretanja stanovništva, ponajviše nataliteta i prirodnog prirasta. Većina razvijenih europskih zemalja nije razmatrala potrebu primjene odgovarajuće stimulativne pronatalitetne populacijske politike, sve dok stope nataliteta nisu pale ispod kritične razine potrebne za obnavljanje generacija. Uzimajući u obzir iskustva Francuske i Švedske, Wertheimer-Baletić zaključuje kako je populacijska politika uspješna ako je sastavni dio ukupne razvojne politike i ako se u njezinom oblikovanju uvažavaju specifični demografski, društveni, ekonomski i kulturološki tradicijski čimbenici pojedine zemlje. Njezino uspješno provođenje zahtijeva *potpuno razumijevanje složenih međuzavisnosti razvoja stanovništva i društveno-ekonomskog razvoja* (str. 472). Potrebno je na kraju naglasiti još jedan bitan dugoročni učinak populacijske politike. Uslijed porasta nataliteta dolazi do relativnog usporavanja porasta udjela staračkog (65+) u ukupnom stanovništvu. To se događa zbog povećanja

broja i udjela mladih (0-14 godina), a kasnije i mlađeg dijela radnog kontingenta (15-35 godina) u odnosu na broj i udio starog stanovništva.

U posljednja tri priloga u publikaciji Wertheimer-Baletić pobliže istražuje demografske procese, posebice povezanost depopulacije, starenja stanovništva i populacijske politike na primjeru Hrvatske i njezinih sličnosti i razlika u odnosu na stanje u zapadnoeuropskim zemljama. Depopulacije i starenje stanovništva su snažno povezani i traju već dovoljno dugo kako njihov utjecaj poveća postojeće demografske disproporcije te time uvjetuju krajnje nepovoljno stanje u broju i strukturi stanovništva. Povećanje brojnosti i udjela osoba starijih od 65 godina života u ukupnom stanovništvu posljedica je demografske tranzicije koja je uvjetovana modernizacijom društva i popratnih pojava kao što su industrijalizacija, urbanizacija, unapređenje zdravstvenog sustava i podizanje razine obrazovanja. Proces starenja (brojčano povećan broj i udjel stanovništva 65 i više godina) zahvatio je ne samo ukupno stanovništvo Hrvatske - uz istodobno smanjenje udjela mladih (0-14 godina) - nego se jasno očituje u promjenama obilježja stanovništva u radnom kontingentu, pa se ubrzano smanjuje i nedostaje osoba u radnoj snazi. Priljev mladih naraštaja u radnu dob brojčano je sve manji, a sve je veća brojnost osoba koje zbog starenja izlaze iz radne dobi. Stoga je oslabila reprodukcija radnog kontingenta, a koeficijent zamjene pao je ispod kritične razine 100. Ublažavanje navedenih negativnih kretanja moglo bi se ostvariti odgovarajućom pronatalitetnom politikom eksplicitnog tipa (usmjerenu na značajno povećanje stope fertiliteta i nataliteta) koja bi omogućila smanjenje postojeće naglašene neravnoteže između radno sposobnog mladog i starog stanovništva. Izbor tog tipa pronatalitetne politike uvjetovan je krajnje nepovoljnim agregatnim i strukturnim demografskim obilježjima. Mjere te politike su među ostalim progresivni dječji dodaci usmjereni na treće dijete, materijalna podrška roditeljima koji se odluče na veći broj djece, te posebice razvijena različitih oblika pomoći zaposlenim majkama u podizanju, odgoju i obrazovanju djece. To je time važnije što se i u Hrvatskoj stalno poboljšava razina obrazovanosti i zaposlenosti žena. U usporedbi demografskih kretanja u Hrvatskoj i procesima u razvijenim zemljama, autorica upozorava kako se često i netočno tvrdi kako su ona identična. Na temelju provedene detaljne analize, Wertheimer-Baletić zaključuje kako se ne radi o identičnim promjenama niti prema smjeru promjena, ni prema veličini, ni prema intenzitetu, ni prema strukturi određenog demografskog procesa. Dok većina razvijenih članicama EU-a ima pozitivni prirodni prirast uz povećanje broja stanovnika zahvaljujući imigracijama, što omogućava pomlađivanje ukupnog i radnosposobnog stanovništva, to u Hrvatskoj nije slučaj jer se tu stalno bilježe pojačana depopulacija i starenje stanovništva.

Radovi akademkinje Alice Wertheimer-Baletić sadržani u ovoj publikaciji jasno pokazuju svu složenost demografskog razvoja i demografske problematike na našem području. Autorica utemeljeno upozorava na potrebu razumijevanja i

povezivanja mnogih gospodarskih, povijesnih, političkih, društvenih, psiholoških okolnosti i čimbenika koji bi usmjeravali razvoj stanovništva Hrvatske prema depopulaciji. Projekcije stanovništva izrađene i pred više od 50 godina nedvojbeno su ukazale na nepovoljne demografske promjene te neželjena obilježja u broju i strukturi stanovništva. Utjecaj ratne agresije na Hrvatsku početkom 1990-ih godina, bio je snažni poticaj ukupne depopulacije stanovništva. Wertheimer-Baletić je kao utemeljiteljica suvremene hrvatske demografije bila glavni nositelj prijenosa najnaprednijih demografskih teorija, metoda i pristupa iz svijeta u Hrvatsku, ali i nositeljica više nego uspješnog razvoja te znanosti u Hrvatskoj. Ponajviše zahvaljujući njoj demografija je kod nas dosegla svjetsku kvalitetu koju je ova publikacija njezinih sabranih radova kapitalne vrijednosti još jednom potvrdila.